

SZEMLE

Kiss Antal 1993:
Béla Kálmán Bibliographie 1934–1992
(Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorum 12),

Bloomington, 100 oldal.

FORGÁCS TAMÁS

Kálmán Béla professor, aki 1913-ban született Lakompakon (ma: Lackenbach), nemrég ünnepelte 80. születésnapját. Ebből az alkalomból állította össze Kiss Antal azt a bibliográfiát, amely Bloomingtonban a Décsi Gyula által szerkesztett Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorum című sorozat 12. számaként jelent meg 1993-ban.

A német nyelvű kötet csoportokba rendezve tárja elénk Kálmán Béla kiterjedt munkásságának gyümölcseit. Először a könyveket sorolja fel (9–11), ezután a társszerzővel készült munkákat (13–14). A következő fejezet – érthetően – a leghosszabb, ugyanis ebben találjuk Kálmán Béla nagyszámú tanulmányának bibliografikus összeállítását. Ez maga is két részre oszlik: az első a nyelvészeti szaktanulmányokat sorolja fel (15–35), a második a szélesebb közönségnek szánt, ismeretterjesztő írásokat (35–38). Külön fejezetben kaptak helyet Kálmán Béla rövidebb írásai (39–63), ezek főleg a szerző szófejtéseit és kisebb nyelvművelő írásait tartalmazzák. Az ötödik fejezet a Kálmán Béla által mások munkáiról írt recenziókat foglalja magába (65–82), a hatodik a finnugor nyelvekből – vogulból, finnból és észtből – készült fordításokat, közöttük többnyire műfordításokat (83–86). Kiss Antal felvesz továbbá egy hetedik, rövid fejezetet is, ebben a Kálmán Béla könyveiről készült ismertetéseket, ill. recenziókat sorolja fel (87–89).

A kilencven oldalas bibliográfiához még egy függelék is csatlakozik (91–100), amely maga is több részre bomlik: előbb Kálmán Béla rövid életrajzát olvashatjuk, majd egy személyes hangvételű (idiomatikus stílusa miatt németre le sem fordított) visszaemlékezés következik Hlavicska Lászlónak a tollából, akit a későbbi nyelvtudós az érsekújvári Pázmány Péter Gimnázium ifjú magyartanáráként nevelt a nyelv és a nyelvészet szeretetére. A függelék harmadik részében a Kálmán Béláról szóló, öt részben kerek születésnapjain (60., 65., 70., 75.) köszöntő írások lelőhelyeinek felsorolását találjuk, valamint azon lexikon-szócikkét, amelyekben róla olvashatunk (Új magyar lexikon, Akadémiai Kislexikon, Ki kicsoda stb.). Ezt követik a Kálmán Béla-émlékek bibliográfiai adatai, végül a kötetben használt rövidítések és feloldásaik.

Vegyük most közelebről is szemügyre a kötetet és Kálmán Béla munkásságát! Afelől, hogy a debreceni egyetem emeritusa századunk legnagyobb magyar nyelvész-egyéniségei közé tartozik, eddig sem lehetett kétségünk, a munkásságáról készült bibliográfia azonban még inkább megerősíti az olvasót ebbéli vélekedésében. Az 1934-ben a Magyar Nyelv 30. számában megjelent első publikációtól (*A szül* állatnév vogul megfelelője) a bibliográfia lezárásáig, 1992-ig eltelt ötvennyolc év alatt végzett munkát – Kiss Antal összeállításának tanúbizonyossága szerint – igazán tekintélyes számú különböző alkotás (919 nyelvészeti publikáció és 33 műfordítás) dokumentálja. Nem véletlen tehát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia előbb levelező tagjai sorába választotta a debreceni nyelvészt (1973), majd nyolc évvel később rendes tagjai közé is felvette (1981).

Nagyon jól tükrözi a bibliográfia, hogy Kálmán Béla munkássága elsősorban két területre koncentrálódik: a magyar és a finnugor nyelvészetre. A hungarológiai tevékenység valamivel kiterjedtebb, de a finnugor témájú munkák (elsősorban az obi-ugor nyelvekkel és népekkel, valamint azok kultúrájával foglalkozó tanulmányok) száma is tekintélyes. Mind a magyar, mind a finnugor nyelvészetben belül különösen sokat foglalkozott Kálmán Béla névtani kutatásokkal. Több könyvet is írt ebben a témakörben. Közéjük tartozik 1938-ban készített doktori értekezése is (*Obi-ugor állatnevek*. MNyTK. 43. sz.), valamint *A nevek világa* című, több kiadást (köztük egy angol nyelvűt is: *The World of Names*. Budapest 1978.) megért munkája. Természetesen tanulmányai között is nagy számban fordulnak elő onomasztikai tanulmányok, itt csak ízelítőül néhány cím – az egyszerűség kedvéért a lelőhely feltüntetése nélkül, a bibliográfiabeli sorszám megadásával: 3.1.89 *Ortsnamenerklärungen*; 3.1.91. *Helynévkutatás és szóföldrajz*; 3.1.93. *A népetimológia helységneveinkben*; 4.163. *Megjegyzések az irodalmi helynévadáshoz* stb.

Nagyon fontos területe Kálmán Béla munkásságának a nyelvjáráskutatás is. A magyar nyelvjárásokról két egyetemi tankönyvet is írt (*A mai magyar nyelvjárások és Nyelvjárásaink*), közülük az utóbbi öt kiadást is megért. Mivel részt vett *A magyar nyelvjárások atlaszának* elkészítésében is (a függelékben közölt életrajzból megtudhatjuk, hogy 120 faluban vett részt a gyűjtésben), érthető, hogy a két könyvön kívül egyéb írásai között is nagy számban találunk nyelvjárási témájúakat. Ismét csak – találmra kiragadva – néhány cím: 3.1.23. *A Magyar Nyelvjárások Atlasza*; 3.1.62. *Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról*; 3.1.122. *Zur Phonologie der ungarischen Dialekte* stb. De hogy nemcsak a magyar nyelvjárásoknak kiváló ismerője, hanem jól tájékozott az ugor dialektusokat illetően is, azt tanúsítják olyan tanulmányai mint 3.1.175. *Die Dialekte des Wogulischen*; 3.1.212. *Nordwogulische Postpositionen* stb.

A harmadik nagy tudományterület, amellyel Kálmán Béla behatóan foglalkozott, a történeti nyelvtudomány, elsősorban a magyar nyelv története. Számtalan tanulmányában tárgyal nyelvtörténeti kérdéseket, álljon most itt ezekből is néhány: 3.1.13. *Párhuzamos szóátvételek a magyarban*; 3.1.18. *A történeti összehasonlító módszer*; 3.1.94. *Zur Entstehung des ungarischen Konsonantensystems*; 3.1.131. *Zur*

Geschichte der Tempora im Ungarischen. Ugyancsak járatos azonban az ugor nyelvek történetében is, például: 3.1.170. Beiträge zum Konsonantismus der wogulischen Sprache; 3.1.172. Rendhagyó mássalhangzó-megfelelések a vogul és az osztják között; 3.1.177. Metathese in den Ob-ugrischen Sprachen stb. A nyelvtörténeti kutatásokhoz csatlakoznak a szófejtések is. Kálmán ugyanis szívesen foglalkozott szavaink – köztük számos helynév, 1. főntebb is – etimológiai kérdéseivel, sőt nemcsak magyar, de ugor szavak eredetét is igyekezett tisztázni. Különösen a 4. fejezetben, a kisebb közlemények között találunk számos ilyen tanulmányt, itt csak mutatóba néhány cím: 4.8. Hatag; 4.9. Veresztvény; 4.10. Lódarázs; 4.22. Pipölle; 4.31 Kanyaró; 4.38. Obi-ugor szófejtések stb. Ám nemcsak szavak, de szólások eredete is érdekelte, pl. 3.1.11. Ordít, mint a fába szorult féreg; 3.1.20. Kötelet ver stb.

Kálmán Béla azonban nem pusztán a tudomány szintjén foglalkozott a nyelvészettel, hanem aktívan részt vállalt az iskolai nyelvészeti oktatásból és a nyelvművelésből is. Így például részt vett egy a gimnáziumok I-IV. és egy az általános iskolák VII-VIII. osztálya számára készült tankönyv megalkotásában (2.1. és 2.2.). A tankönyveken kívül számos olyan tanulmánya is van, amelyekben az iskolai oktatás kérdéseiben igyekszik iránymutatást adni, például 3.1.181. Rokon nyelvi alapismeretek a középiskolában; 3.1.182. A nyelvjárástudomány eredményeinek felhasználása az iskolában stb. Se szeri, se száma nyelv művelő írásainak, ezeknek a zömét – hogy minél szélesebb olvasóközönséget célozhasson meg – az *Élet és Tudomány*, illetve a *Hajdú Bihari Napló* hasábjain közölte. Ismét csak ízelítőbe néhány cím: 4.224. „Szükségeltetett pénzeszköz”; 4. 300. Azokat és őket; 4. 350. Pájudvar, kindul stb.

Nem szabad elfeledkeznünk Kálmán Béla tudománytörténeti munkáiról sem, köztük A múlt magyar tudósai sorozatban megjelent Munkácsi Bernát-kötetről, és számos egyéb tanulmányáról (3.1.99. Budenz József; 3.1.161. Pápay József munkássága stb.). Rendkívül fontosak ugor szövegközlései is, elsősorban vogul népköltési gyűjteményei és a több kiadást is megért olvasókönyv (*Chrestomathia Vogulica*), valamint a Munkácsi által gyűjtött anyagból összeállított vogul szótár (*Wogulisches Wörterbuch*). De nemcsak eredetiben közölt finnugor szövegeket, hanem előszeretettel fordított is finnugor nyelvekből (nemcsak ugor nyelvekből, hanem észtiből és finnből is), hogy a finnugor népek irodalma a szélesebb közönséghez is elérhessen. Ezeknek a nyers illetve műfordításoknak a könyvészeti adatait tartalmazza – mint már említettem – a bibliográfia 6. fejezete.

Kálmán Béla munkássága valóban elismerésre méltó. Ritka az olyan széles látókörű, annyira kiterjedt munkát folytató nyelv tudós, aki annyit dolgozik, hogy munkáinak címei és bibliográfiai adatai egy egész kötetet töltenek meg. A Kiss Antal által elkészített bibliográfia jól tagolt, hasznos segédeszköz azok számára, akik Kálmán Béla munkásságáról képet kívánnak maguknak alkotni vagy arról egyéb közelebbi információkra van szükségük. S reméljük, a bibliográfia még tovább is fog bővülni!

**Kiss Lajos 1994: *Kniezsa István*
(A Múlt Magyar Tudósai),
Budapest, Akadémiai Kiadó, 143 oldal.**

H. TÓTH IMRE

Kiss Lajos a magyar szlavisztika történetének kitűnő ismerője új művel gazdagította e meglehetősen elhanyagolt szakterületet; egy Kniezsa Istvánról szóló életrajzzal.

Kniezsa István akadémikus a kolozsvári, majd budapesti egyetem szlavisztika professzora kétségtelenül a XX. század magyar nyelvtudományának és a szlavisztikának kimagasló alakja, akinek tevékenysége rányomja bélyegét mind a magyar nyelvtudomány, mind a szlavisztika történetére, hiszen értékálló és alapvető művekkel gyarapította mindkét tudományterületet.

A Kniezsa István 1898-ban született és 1965. március 15-én hunyt el életének 67. esztendejében. A korabeli magyar tudományos élet képviselői felismerték azt a veszteséget, amely a magyar nyelvtudományt Kniezsa István váratlan és idő előtti halálával érte. Ez a hiányérzet indokolta azt, hogy volt tanítványai és kollégái közül Kiss Lajos – aki következetesen és lendületesen kutatta azt a szakterületet, amelyen professzora és mestere oly eredményesen és sikeresen dolgozott – nem sokkal a kiváló tudós halála után egy tudományos életrajzban összegezte és értékelte Kniezsa István tudományos tevékenységét és megrajzolta életútját. Az életrajz Kniezsa István c. alatt 1968-ban jelent meg, mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság 123. számú kiadványa.

Az 1968 óta eltelt időszak alatt sokan eltávoztak azok közül, akik Kniezsa professzor urat, akik még személyesen ismerték. Nevét és tevékenységét természetesen most is idézik és hivatkoznak eredményeire. Az ifjabb nyelvész-nemzedék képviselői számára alakja élő legendává vált, akinek tevékenysége azonban az idő múlásával egyre távolabb került a fiatalabb nemzedéktől.

Ez a törvényszerű körülmény indokolja azt, hogy az Akadémiai Kiadó „A Múlt Magyar Tudósai” c. népszerű, de mégis tudományos igényű sorozatában megjelentette Kiss Lajosnak Kniezsa Istvánról írt életrajzát. Kiss Lajos műve Kniezsa életútjának és tevékenységének fontosabb mozzanatai köré sorolja anyagát. Ezek a fejezetek 3 téma körül csoportosulnak: 1. „Életútja” (7–42 l.), 2. „Életműve” (43–130 l.), 3. Jelentősége (130–132. l.).

Az életrajz anyagának ez az elrendezése lehetővé teszi az olvasó számára, hogy értékelje Kniezsa tudományos hagyatékát, és meghatározza jelentőségét a magyar nyelvtudomány számára. A kötetet lezáró Bibliográfia tájékoztat a nagy tudós műveiről, szerkesztői tevékenységéről és a róla szóló tekintélyes irodalom [139–144. l.]. A könyv áttanulmányozása révén megelevenedik az olvasó előtt Kniezsa Istvánnak az embernek és a tudósnek hiteles képe és vonzó egyénisége. Azok, akik ismerték őt, nem maradtak közömbösek vele szemben: vagy mellette, vagy ellene nyilatkoztak, de hallgatással nem lehetett mellőzni sem egyéniségét, sem tudományos teljesítményét. Értethető, hogy Kiss Lajos könyvének minden lapjáról egy rokonszenves, igazságkereső, igazságszerető és meg nem alkuvó ember és tudós arca tekint ránk, bármelyik fejezetet olvassuk el.

A könyv egyes fejezeteit illetően nem bocsájtkozhatunk részletekbe, mégis pár szóval érdemes az egyre nagyobb egységek mondanivalóján megállapodni. Az „Életútja” c. fejezetben azt az utat vázolja fel a szerző, amelyen a történeti Magyarország Arva megyei Tresztana nevű falujából származó szegény földműves szlovák család tehetséges gyermekéből nemzetközileg is elismert tudós lett. Nem volt ingadozás nélküli ez az életút, mégis attól kezdve, hogy Kniezsa István elkezdte tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészkarán magyar-történelem és szlavisztika szakos hallgatóként, határozott érdeklődést mutatott a tudományos életpálya iránt. A tudomány melletti elkötelezettségének köszönhető, hogy már egyetemi hallgatóként elmélyült érdeklődést mutat a magyar nyelvtudomány kérdései iránt. Ez az érdeklődés teljessé vált ki és összegeződött további tevékenységében, amelyről az „Életműve” c. fejezetben olvashatunk.

Kniezsa tudományos tevékenysége sokoldalú, de mégis egy aspektus határozza meg: a történeti szemléletű kutatás. Kiss Lajos felvázolja e tudóspálya különböző területét. A gazdag életműről részletesen a következő témákon állapodik meg: a magyar helyesírás története, a helynévkutatás, személynevek vizsgálata, speciális szlavisztikai témák, jövevényszó-vizsgálatok, a magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bár Kniezsa Istvánt kiváló szlavisztikai szakismeret jellemezte, hatalmas tudását és átlagon felüli képességeit nem az általános szlavisztikai kérdések vizsgálata, hanem a hungarocentrikus szlavisztika művelése kötötte le. A magyar helyesírás története mellett tulajdonképpen a szlavisztika magyar vonatkozásai vizsgálatának szentelte életét. Így pl. már fiatalon elhatározta a magyar nyelv szláv elemeinek vizsgálatát, amit azonban hosszú időre kénytelen volt külső okok miatt megszakítani. Azt gondoljuk, hogy Kniezsa István tudatosan fordult a hungarocentrikus szlavisztika művelése felé. Ezt a feltételezésünket valószínűsíti az a tény, hogy egyik fiatalkori írásában, amely A szláv tudományos élet és a magyarság c. alatt jelent meg (1931-ben) annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a nemzeti tudományok korszerű és nemzetközi szintű műveléséhez elengedhetetlen a szláv nyelvek ismerete. A magyar szlavisztika feladata tulajdon-

képpen olyan szlavisták kinevelése, felkészítése, akik teljesen kompetensek a nemzeti tudományok szlavisztikai ismereteket igénylő kérdéseinek vizsgálatában és megválaszolásában. Kniezsa tudatosan vállalta a hungaricum vizsgálatát a szláv nyelvtudomány szemszögéből.

Névtudományi, településtörténeti vizsgálatai e szempontból felbecsülhetetlen értékűek a magyar tudomány számára. Főművének azonban mégis a „A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.” c. szótár formájában feldolgozott jövevényszó-kutatással foglalkozó művét tekinthetjük, amely befejezetlensége ellenére századunk nyelvtudományának egyik nagy teljesítménye. Igaz, a nagy műnek csak az I. kötete ill. az első kötet első és második része készült el. A Kniezsa II. kötetnek csak az előmunkálatait kezdhette el, mert korai halála miatt a II. kötet kidolgozására már nem került sor. Viszont az, ami ebből a kötetből megjelent az nemcsak hézagpótló, de általános szlavisztikai szempontból is jelentős. A szláv jövevényszó-vizsgálat egyik fontos kérdése a hangsúly- és a kvantitásviszonyok vizsgálata. Már Asbóth Oszkár, a tudományos magyar szlavisztika megalapítója is felismerte e kérdés fontosságát és tanulmányt írt erről. Melich Jánost, Kniezsa elődjét a Szláv Intézet élén, szintén érdekelte a probléma, de részletekbe nem bocsátkozott. Kniezsa kétségtelen tudományos érdeme, hogy a jövevényszó-kutatásnak ott az aspektusát is bevonta a vizsgálatokba.

Kiss Lajos figyelmét, mint Kniezsa tudományos öröksége egyik folytatójának érdeklődését, elsősorban a hungaricum kutatása köti le az életmű vizsgálatában. A szerző a speciális szlavisztikai témákból elsősorban a cseh nyelv szlovákoknál való elterjedésére vonatkozó eredményeit ismerteti. Kiegészítésként megemlíthetjük, hogy Cirill és Metód működésének a Nyitra-vidéken történő vizsgálata is fontos helyet foglalt el egy időben Kniezsa kutatásaiban. Ismeretes e kérdésben egykori krakkói diáktársával, Ján Stanislavval folytatott nemzetközi jelentőségű vitája. Szeretnénk ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a Szláv apostolok és a tótok c. tanulmányra, amely németül is megjelent (*Die Slawenapostol und die Serwaken c. alatt*) fontos megállapításokat tartalmaz a korai magyar-szláv kulturális kapcsolatokról.

Sajnos, ez a dolgozata sem a hazai, sem a nemzetközi szlavisztikában nem nyerte el méltó helyét. Érdekes, hogy Kniezsa a Cirill–Metód hagyomány történetére ill. a korai magyar-szláv kapcsolatok vizsgálataira még élete utolsó éveiben is visszatért, amint erről egy 1963-ban megjelentetett, de a „Bibliográfiából” kimaradt értékes tanulmánya tanúskodik. Kiss Lajos csak megemlíti Kniezsa egyik igen fontos, a történettudomány határterületén mozgó művét, amely „A szlávok” c. alatt jelent meg a maga korában igen rangos „Magyar Szemle Kincsestára” c. sorozatban. A kötet néhány aktualizáló megjegyzése miatt az elmúlt évtizedekben nem mindig volt hozzáférhető, de rendkívül hasznos és alapvető ismereteket közöl a szláváságról. Megállapításai ma is felhasználhatók. Külön említést kíván e kötetrel kapcsolatban az az eredeti, világos oknyomozó tárgyalásmód, ami Kniezsa legtöbb írására jellemző. A magyar-

országi szlavisztika és a magyar tudománytörténet szempontjából szintén részletesebb méltatást kíván A szlávok őstörténete c. tanulmánya, amely a tudománytörténet szempontjából oly fontos „A magyarság és a szlávok” c. Szekfü Gyula által szerkesztett kötetben jelent meg. Kniezsa nem foglal el önálló álláspontot a szláv őshaza lokalizációja kérdésében, de jól szemléltetheti azt a bonyolult problémakört, amelyet e kérdés vizsgálata jelent.

A szerző az életmű felvázolása után a „Jelentősége” c. rövid fejezetben összegzi Kniezsa munkásságának eredményét. Értékelésével teljesen egyet kell értenünk, és elfogadhatjuk azt az összegző megállapítást, amely így hangzik „Századunk közepének legnagyobb magyar nyelvtudósai is csak melléje volnának állíthatók, ha mindenáron rangsorolni akarnánk őket.” [131. l.] Kiss Lajos említi, hogy Kniezsa István az ún. újgrammatikus iskola egyik helyi változatához, a budapesti iskolához tartozott. [120–121. l.] Ezt az iskolát, amely levette az újgrammatizmus merevségét, a nyelvészeti realizmus jellemzi, amelynek egyik megnyilvánulása volt az, hogy a szűk nyelvészeti szemléletmódon túllépve kereste azokat a kapcsolatokat, amelyek a magyarságot a környező népek történetéhez kultúrájához kapcsolják. Ebből a szempontból értékelve Kniezsa István tevékenységét elmondhatjuk, hogy munkássága jelentős mértékben hozzájárult a budapesti iskola sajátos arculatának kialakításához is.

Kniezsa István tudományos örökségét értékelve hangsúlyoznunk kell, hogy megállapításait ő maga sem tekintette abszolút érvényűnek, tudományos dogmának. Ez a lelkiület távol volt tőle. Szellemi hagyatéka természetesen továbbfejlesztést, korrekciót igényel. Hadrovics László, Kiss Lajos, Király Péter, Gregor Ferenc műveiben a kritika és helyesbítés megfelelő módon képviselve van.

Kiss Lajosnak e könyvét összehasonlítva már említett 1968-ban megjelent művével elmondhatjuk, hogy bár a két munka alapvető megállapításai összecsengenek, mégis az 1994-ben publikált életrajz nem megisméltése az előzőnek, hanem az újabb kutatásokkal összhangba hozott kibővítése, továbbfejlesztése. Kiss Lajos könyve Kniezsa személyéhez és teljesítményéhez méltó életrajz, amely megállapításaiban mértéktartóan és megbízhatóan értékeli Kniezsa tudományos tevékenységét és azt elfogulatlanul és kellő kritikával vizsgálja (pl. az ún. szótárforgató etimológia bírálata). A könyv valóban megbízható és hű képet nyújt e nagy tudós életútjáról és tudományos hagyatékáról, mintegy ösztönözve az olvasót arra, hogy több figyelmet fordítson ennek a hagyatékra megismerésére.

Végül hadd zárjam ismertetésemet egy szubjektív megjegyzéssel. Korunk általában nem kedvez a példaképek megválasztásának. Egy fiatal, kezdő kutató mégsem lehet meg olyan példakép nélkül, amely őt inspirálja kutatásaiban. Kniezsa tudományos hagyatéka ilyen inspiráló szerepet tölthet be a jövőbeni ifjú nyelvészei számára. Ha ez valóban így történik, akkor ebben Kiss Lajos könyvének nem kevés érdeme lesz.

Н. Н. Коваленко 1992:

Инфинитивные формы глагола нганасанского языка,

Новосибирск, Наука, 93 oldal.

NAGY BEÁTA BOGLÁRKA

N. N. Kovalenko könyvében a nganaszan nyelvtan eddig kevésbé kutatott részterületével, az igeneves szerkezetekkel foglalkozik. A nganaszan nyelv e jelenségét részletesebben még nem ismertették, habár Tereščenko szintaxisa (1973: 302–312) és leíró nyelvtana (1979: 262–280) is érinti ezt a témakört. Kovalenko műve kiegészíti és pontosítja az eddigi ismereteket.

A szerző az első fejezet egy részét elméleti bevezetőnek szánja. Itt tisztázza az általa használt alapvető terminusokat. Meghatározza a polipredikatív szerkezetek (polipredikatívna ja konstrukcija; PPK) fogalmát: A PPK-k két predikatív egységre épülnek, melyeket kötőelemek kapcsolnak össze. Mind a fő, mind a függő predikatív egységek meghatározott szintaktikai vagy morfológiai modell szerint épülnek fel. A fejezet további részében Kovalenko a nganaszan morfológia rövid összefoglalóját adja. Részletesebben tárgyalja az ige finitum és infinitum alakjait. Először az igeidők és az igemódok ismertetését kísérli meg a szerző. A következő igemódok képzésével foglalkozik:

1. kijelentő, 2. feltételes, 3. felszólító, 4. buzdító /*po buditel'noe naklonenie*/, 5. óhajtó /*želatel'noe naklonenie*/. E fejezet olvastán bennem több kérdés is felmerült. Érthetetlen számomra, hogy miért éppen csak ezt az öt igemódot ismerteti a szerző, holott tudjuk, hogy a nganaszan nyelvben ennél jóval több igemódot tartanak számon (pl. kérdő mód, narrativus, auditivus stb.). A szerző azon álláspontjával, hogy a nganaszan nyelvben lenne óhajtó mód, nem tudok egyetérteni. Mind az általa, mind Tereščenko könyvében (1979: 218–219) megadott példák között van olyan is, mely infinitívusi alakú. A Kovalenko által hozott nem infinitívusi példák aoristosban állnak, és (egy kivételével) megjelenik rajtuk az imperfektív igékhez kapcsolódó, általam koaffixumnak elnevezett (Nagy 1995: 281–282), -NTU elem: *нилы-нянду-тың* 'élni akarsz'. A koaffixum nem fordul elő módjelek mellett. Így úgy vélem, hogy ebben az esetben nem módjelről, hanem képzőről van szó. A fejezet további része az igenevek képzését ismerteti. Sok nyelvhez hasonlóan a nganaszan is határozói és melléknévi igeneveket ismer.

A határozói igeneveknek három fajtáját különbözteti meg Kovalenko: a) határozatlan /neopredel'jonnoe deepričastic/ (-sa, -d'a, -d'i stb.), b) feltételes (-bū", -hū"; gerundium), c) supinum, ami a cselekvés célját fejezi ki (-nagə, -nakə).

A melléknévi igeneveket képzők alapján sorolja fel: a) folyamatos cselekvést kifejező igenév (-to, -tuo, -čə, -čüo), b) befejezett cselekvést jelölő igenév (múlt idejű igealak + d'e), c) beálló cselekvést jelölő igenév (-suđə, -sutə), d) még bc nem fejezett cselekvést kifejező, karitív igenév (-mətuma"ə, -məđuma"ə), e) szenvedő igenév (-mə).

A szokásos nemzetközi terminológiát használva a következőképpen nevezném meg a felsorolt igeneveket: a) participium imperfectum, b) participium perfectum, c) participium instans, d) participium perfectum negativum, e) participium perfectum passivum.

Ezt követően Kovalenko ismerteti az analitikus igeenes szerkezeteket. Ezeknek két típusát különbözteti meg. Az egyikben a főige múlt idejű alakban áll, a létige pedig Px-szel ellátott gerundiumos alakban. Ez a szerkezet valamilyen nem reális körülmény kifejezésére szolgál. *Сърј дданесуо ихј"ту коньбуазамі дяңурудя.* 'Ha a hó elolvadna, elmennénk veled a tundrára.' A másik szerkezetben a főige participium perf. negativuma, a létigének pedig a participium imperfectuma áll. Ezzel a szerkezettel olyan eseményeket lehet kifejezni, melyek egy másik esemény után következnek. *Коньмәтума"ə учјтани, тубитизимə нәтагозу.* 'Mielőtt mi ketten elme gyünk, meg kell néznünk a fegyveremet.' A szerző az igeenes szerkezetek általános kérdései kapcsán röviden szól a nomen actionisok szerepéről és a birtokos személyragokról is.

A könyv második fejezetében Kovalenko meghatározza a határozói igenév fogalmát és leírja képzésük módját. Ezt követően a határozói igenév mondatbeli szerepét ismerteti a szerző.

1. Infinitivus (Kovalenkónál neopredel'noe deepričastie)

Az infinitivus a mondatban 4 szerepben állhat:

1.1. Határozói szerep:

Ebben a szerepben az igenév egy finit igének van alárendelve, egy másodlagos (vtorostepennyj) eseményt fejez ki. Az időviszonyt minden esetben a főige fejezi ki. *Нјо" ддрəдя түүцјо тјдј.* 'A gyerekek sírva odamentek a tűzhöz.'

1.2 Határozói igeenes szerkezet (deepričastnyj oborot):

A szerkezet egyidejűséget és előidejűséget is kifejezhet. Az igenév által kifejezett esemény és az állítvány által jelölt esemény alanya megegyezik. *Нудя качемагася байка"ə мунудјо: „Соруласузə”.* Az eget nézve az öreg így szólt: 'Esní fog.'

1.3 Határozói igeenes szerkezet saját alannyal:

Ebben az esetben a szerkezet saját alannyal rendelkezik, amely nem azonos a főszerkezet alanyával. Az alany lehet jelölt és lehet jelöletlen.

a) Amikor az alanyt nem jelölik újra, akkor annak kilétére csak a kontextus utal. Az ilyen szerkezetek időviszonyt fejeznek ki. *Химтитэ кунтудя, барусянку тәннэ кунта* "a. 'Éjszaka, amikor elaludtak, az ördögfióka is elaludt.'

b) A jelölt alanyt a nganaszanban minden esetben birtokos személyrag fejezi ki. A szerkezet célhatározói viszonyt jelöl. *Татугаң хуазэми лапсызэми мелызысяну.* 'Hozzá nyírkérget, hogy mi ketten bölcsőt csináljunk.' *Някәлә" букурүни колызысы бүүсани.* 'Hozzad a hálónkat, hogy mi ketten halászni menjünk.'

A következő példamondat morfológia megítélésében vélcényem nem egyezik Kovalankóéval. *Кунини ину мотуну" сочурапсаня букурә?* 'Hol vannak a fonalaink, (hogy) mi ketten hálót csináljunk?' Úgy tűnik, hogy a mondatban előforduló *sočura-psa-ña* alak inkább nomen actionis+Px. A határozói igenév képzőinek a felsorolásakor a szerző nem tartott számon *-psa* alakú igenévképzőt. A mondat fordításából számomra az derül ki, hogy Kovalenko a *-ña* morfémát Du I Px-nek tartja, holott ez Sg I-t jelölő birtokos személyrag.

1.4. Analitikusan kifejezett, grammatikalizálódott szerkezetek, modális, kauzatív és más szemantikai jelentéssel bíró határozói igenevekkel:

a) Modális igék (*čenjd'i* 'tud, képes valamire', *d'erusa* 'nem tud', *kərbud'a* 'akar, szeretne valamit'): A szerző a szemantikai jelentés alapján az alábbi alcsoportokat különbözteti meg: a) tudást, képességet kifejező igék, b) akarást kifejező igék, c) szándékot kifejező igék, d) emocionális-modális (émotivno-modal'nye) igék. Mivel a példamondatok alapján a határozói igenevek mondattani viselkedése azonos, feleslegesnek találom az alcsoportokra való bontást.

b) Fázisigék (*fazovye glagoly*): A cselekvés kezdetét vagy befejeződését kifejező igék. Ez a típus többnyire folklórszövegekben fordul elő, és a *šatjdi* 'befejez' igével alkot igeneves szerkezetet. *Таниа мунудя сятыду ны нүо һондиа бәнду.* 'Így befejezvé a beszédet, a lány kiment az utcára.' Mivel a kezdést jelölő fázisigék a nganaszanban nem fordulnak elő, ezeket képző segítségével fejezik ki.

c) Mozgást jelentő igék (*konjd'i* 'menni', *tusa* (SIC!) 'jönni', *tatud'a* 'szállítani', *čiminsa* 'sietni'): A szerző véleménye szerint a nganaszan nyelvben csak nagyon kevés mozgást jelentő ige van. Ő csak a fentebb felsorolt négy igt tartja számon. Saját gyűjtésem azt igazolja, hogy ennél a négy igenél jóval több, legalább 11 mozgást jelentő ige létezik a nganaszan nyelvben. Más munkák is több mozgást jelentő igével számolnak (Ždanova 1994: 225, 227, 229, 230). A szerző által a könyvben hozott példamondatok is tartalmaznak olyan igéket, melyek az előbbi felsorolásban nem szerepelnek. A példák azt mutatják, hogy az ilyen szerkezetekben a határozói igenév azt a cselekvést fejezi ki, aminek az érdekében az alany végrehajtja a mozgást. *Сыты коньдиә лапкүдә кирибаратамту худисы.* 'Elment a boltba, hogy kenyeret hozzon.'

2. Supinum

Supinummal kifejezett szerkezetek előfordulnak azonos és eltérő alannyal is. E szerint különbözteti meg Kovalenko a supinummos szerkezetek két csoportját. Az alany kilétére mindkét esetben birtokos személyrag utal.

2.1. Azonos alany: *Сыты тусуо качемэнэгату немьмиты.* 'Azért jött, hogy lássa az anyját.'

2.2. Eltérő alany: *Мэнэ конда"ам нүони немьнэ мазудя сенкалэнэгандың.* 'Átvittem a gyerekeket az anyám sátrába, hogy azok ott aludjanak.' A szerkezet jellegzetessége, hogy az állítmány mindig megelőzi a supinummal alkotott igeneves szerkezetet. Ennél a csoportnál a szerző kitér a tagadó igével alkotott kifejezésekre is. Ilyen esetekben a supinum képzője nem a főigéhez, hanem a tagadó igéhez kapcsolódik, a főige pedig imperativusban áll. Ez utóbbi megfogalmazással nem érthetek egyet. Való igaz, hogy a tagadott tö (-) és a Sg2 imperativus formailag egybeesik, mégsem tartom szerencsésnek az imperativus kifejezést alkalmazni ebben az esetben. Az imperativusnak a többi számban és személyben megvan a saját, a connegativustól eltérő kifejezője. *Нинагәне кунту" мэнэ кәйңисуэм.* 'Hogy ne aludjak el, énekeltem.'

3. Feltételes határozói igenév /gerundium/

3.1 Időbeli feltételeiséget kifejező szerkezetek: Az ilyen szerkezetekben az állítmány csak aoristosban és jövő időben állhat, valamint kijelentő és felszólító módban. A határozói igenév egyidejűséget és előidejűséget fejezhet ki. Amennyiben a szerkezet alánya névszó, az igenévhez nem járul birtokos személyrag. Ha a szerkezet és a főmondat alanya eltérő, akkor az alanyhoz kötelezően kapcsolódik a birtokos személyrag. *Дембяни косабү" хиезытыкоми пера"а.* 'Amikor a ruhánk (Du1) megszárad, menjünk tovább (Du1).'

Az alfejezet végén a szerző megjegyzi, hogy az igeneves szerkezet alárendelődhet olyan állítmánynak is, amelyik kérdő módban áll. Itt két példamondatot hoz, melyekhez magyarázatot is fűz: 1. *Больнисэтану дүзүрхү"тэ сылы цазүхүң?* 'Amikor a kórházba mész, kit látsz?' Az elemzés szerint a mondatban az állítmányon megjelenik a kérdő mód jele -*н* („...сказуемое, выраженное финитным глаголом, принимает аффикс вопросительного наклонения=н;...” 39. o.). Az állítmány valóban kérdő módban áll, mégpedig múlt időben. A kérdő mód jele azonban múlt időben nem -*н*, hanem -*һи*. Ebben az esetben az -*н* morféma a Sg2 (alanyi ragozás) személyragja. Mivel az állítmány múlt idejű kérdő módban áll, fölmerül bennem a kérdés, hogy nem lenne-e pontosabb a mondatot is múlt időben fordítani. 2. *Таурзәтә хуонтабү"тү кунши сеңәсыты?* 'Ha a repülőgép késik, hol fog éjszakázni?' A két példamondat bemutatása után Kovalenko összefoglalja a két mondat jellegzetességeit: „В обоих примерах основное сказуемое принимает показатели вопросительного наклонения =н(ә), а зависимый предикат присоединяет лично-притяжательные аффиксы 2-ого типа.” (39. o.) Kijelentésének második

része teljes egészében helytálló, azonban a mondat első fele megkérdőjelezhető: 1) A nganaszan nyelvben a kérdő mód jele nem *-nə*, hanem aoristosban *-ŋU*, múlt időben *-HU*, jövő időben pedig *-NTƏ+* *-ŋU* (Helimskij 1994b: 218). Hasonló felosztás található Tereščenkónál is, de ő a jövő idejű kérdő módot máshogy tartja számon. (1979: 210). 2) A második mondat állítmánya nem áll kérdő módban. Amit Kovalenko bizonyára a kérdő mód jelének vél, az a morféma a tőhöz tartozik (*seŋka-* 'éjszakaizni', Helimskij 1994a: 135, más alakban, de l. még Tereščenko 1979: 174).

3.2 Értékelést kifejező szerkezetek: Ezek a szerkezetek valamilyen potenciális eseményt fejeznek ki, melyeket legtöbbször a beszélő, ritkábban valamilyen más személy értékel. Az értékelést önálló morféma fejezi ki (pl. rossz, jó, nehéz, könnyű stb.) *Нəңхуа моунту" лоңуби"*. 'Rossz, amikor ég a föld.'

A könyv harmadik fejezete a főnévi igeneves szerkezetekkel foglalkozik. A fejezet elején Kovalenko ismerteti a főnévi igenév fogalmáról kialakult nézeteket, majd megállapítja, hogy a nganaszan participiumok legtöbbször jelzőként vagy igeneves szerkezetek alaptagjaként szerepelnek. A továbbiakban Kovalenko bemutatja a nganaszan főnévi igenevek képzését és mondattani szerepét. A harmadik alfejezet a főnévi igenevek jelzői szerepét tárgyalja. A szerző megállapítja, hogy mind az öt igenév (l. fentebb) előfordulhat jelzői szerepben. Jelzőként az igenevek a jelzett szó előtt állnak, de a participium imperfectum és a participium perfectum esetében ritkán posztpozicionális helyzet is előfordulhat. Az igenévi jelzőket alaptagjukkal számban egyeztetni kell, az esetek közül azonban csak a tárgyessel mutat egyezést. *Мəнə сјартамə котумəм сатəрəм мəтəту тəзə"а*. 'A barátom a megölt sarki rókát hazavitte.' *Мəнə нягəй нэзусуом басутуой хиезытытыгəй*. 'Jól láttam a vadászokat, a menőket.'

A következő alfejezet a jelzői igeneves szerkezetek sajátosságaival foglalkozik. Igeneves szerkezetben a participium perfectum passivum nem fordul elő. Ezekben a szerkezetekben az igenévi jelző alapvetően két funkciót tölt be: a) Összeköti a mondat két fő részét, a jelzői tagot és a mondat fő tagját. b) A jelzői szerkezet fő elemeit képezi. Két fő elemet foglal magába: az alanyt, melyet a névszói alaptag fejez ki, és a neki alárendelt tárgyat vagy határozót. *Сјурүни мелизысыгəде мəмə нəңхуа исүо*. 'A télen csinált sátram rossz volt.' Az ebben az alfejezetben tárgyalt jellegzetességeket meg lehetett volna már említeni a jelzői szerep bemutatásánál is.

A fejezet következő részében a szerző azokat a szerkezeteket ismerteti, melyek saját alannal rendelkeznek. Ennek a szerkezetnek a sajátosságait Kovalenko példamondatokkal illusztrálja: *Хундя кəмə-дүо-де-й-нə колы" бикə кадяну ичүо"*. 'Az általam éjjel fogott halak a parton vannak.' Ennek a mondatnak az elemzésénél megjegyzi, hogy a *kəmad'üod'ejnə* alakban jelentkező *-j* szerepe tisztázatlan. Többes számú birtok esetén a *-j* megjelenése egyáltalán nem szokatlan, hiszen ez a morféma a

többes szám jelc. Más számojéd nyelvekben is megvannak a nyomai (pl. szelk. *kana-i-mi* 'meine Hunde', nyeny. *яну-д* 'deine Boote' Mikola 1988:244).

A példák elemzése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy a függő predikatív egység alanya minden esetben jelölt: az alanyra utalhat birtokos személyrag (l. a fenti mondatot), birtokos személyragos főnév (*Мэнэ ныантым имидинэ сочеласуоде дембяне*, 'Vigyázok a nagymamám által varrt ruhámra.') és dativus ragos főnév is (*Камбута ногэтырсыаде нэидүу бытану исйо* 'A hullám által felborított csónak a vízen volt.'). A továbbiakban Kovalenko egyenként mind az öt melléknévi igenet újra megvizsgálja, de újabb, eddig nem ismertetett következtetésekre nem jut.

A következő alfejezetben azokat az eseteket vizsgálja a szerző, amikor a melléknévi igenév a mondat állítmányaként áll. A részletes elemzés után a következő megállapításokra jut:

1. A participium imperfectum, mint azt már Tereščenko is megjegyezte, csak predikatívan ragozva lehet állítmány. *Мэнэ тачүгүйчом эмэ колкосэтанэ*. 'Ebben a szövetkezetben vagyok rénpásztor.'

2. A participium perfectum csak a létigével alkotott analitikus szerkezet tagjaként töltheti be az állítmányi szerepet. *Талуоряй татурусүюдем исюм*. 'Engem tegnap hoztak.'

3. A participium perfectum negativum állhat állítmányként. *Десынэ күмараку куниагальче качемэзума "ал*. 'Olyan kést, mint amilyen az apámnak van, én még nem láttam.' Helimskij nyomán (1994b: 219) úgy vélem, hogy ebben az esetben nem a part. perf. neg. jelentkezik mint állítmány, hanem a mondat állítmánya abessivus módban áll. Az igenév és a módjel alakilag teljesen megegyezik.

4. A part. perf. passivum állapotot kifejező szenvedő szerkezetekben használatos. *Эмты колы кэзимэ*. 'Ezek a halak megtisztítottak.' Az igenév mindig a mondat végére kerül.

A szerző külön alfejezetben foglalkozik azokkal az esetekkel, amikor a participium imperfectum éppen folyó cselekvést fejez ki. Ilyen esetekben a participium dativus ragot is felvehet. Néhány példamondat megvizsgálása után Kovalenko lehetségesnek tartja, hogy a dativus és az aoristoszi koaffixum (l főntebb) azonos eredetű. Ezzel a véleményével nem tudok egyetérteni. A koaffixum *-NTU-* alakú, ezzel szemben a dativus ragja *-NTƏ*. Hogy a két elem mássalhangzókapcsolata azonos váltakozásokat mutat, az semmiképpen nem bizonyítja azonos eredetüket, nem lehet eltekinteni az eltérő vokálistól.

Az alfejezet további részében azokat az eseteket vizsgálja a szerző, amikor az igenév nem a mondat önálló állítmányaként jelenik meg. Ilyenkor az igenves szerkezet igenve valóban dativusragot és fakultatívan birtokos személyragot vesz fel, maga a szerkezet pedig egyidejűséget fejez ki: *Дүракэтини мазайчүндэтэ нинырэ кэмэ-*

дйо нукэгэ сагара. 'Amíg te a nyenyecéknél vendégeskedtél, a bátyád sok rókát fogott.'

A példák elemzése során néhány példamondat esetében megjegyzi, hogy a végződések sorrendje más is lehet: *Мāти тука-нду-тэ-нэ тў" лаңзунты.* 'Akkor, amikor odamentem a házhoz, kialudt a tűz.' Kovalenko elemzése a következő: *-нду-* folyamatosságot kifejező affixum, *-тэ-* igenévi affixum, *-нэ-* birtokos személyrag Sg1. Az én véleményem a következő: *-нду-* igenévképző, *-тэ-* dativusrag, *-нэ-* PxSg1. A mondatok elemzése után Kovalenko is felveti azt a lehetőséget, hogy esetleg a két kérdéses affixum közül az egyik a dativus ragja, hiszen az altáji nyelvek esetében ismert, hogy a temporális szerkezetekben részt vesz a dativusrag is. Ezek a szerkezetek a nganaszanban is megvannak, a temporális szerkezetekben ott is kétségtől a dativus ragja jelentkezik (l. még Tereščenko 1979: 85).

A könyv negyedik fejezete az analitikus szerkezetekkel (ASZ) foglalkozik. A fejezet elején a szerző tisztázza az analitikus szerkezet fogalmát. A nganaszan analitikus szerkezetekben a létige melléknévi vagy határozói igenévi alakjai szerepelnek. Kovalenko részletesen három esetet ismertet:

1. Feltételes ASZ: Ebben a szerkezetben a létige feltételes határozói igeneve (gerundium) jelentkezik összetett mondatokban. A főmondat állítmánya minden esetben feltételes módban áll, a mellékmondatban pedig igeneves szerkezet jelentkezik. A mellékmondat alanyára az igenéven jelentkező birtokos személyrag vagy önálló névszó utal. A birtokos személyragot Sg3 alany esetén nem kötelező kitenni. Az igeneves szerkezet azt a körülményt fejezi ki, amely megakadályozza a főmondat eseményének bekövetkeztét. *Талуо тусўо ихў"тэ нягэ колытанаң намакаҳуазэ.* 'Ha tegnap jöttél volna, ehettél volna finom halat.' Külön foglalkozik a szerző a szerkezet tagadott alakjaival is: *Нисыэ ихў"тэ лўосусўо тана нягэй хуозэтэхуазэң.* 'Ha nem lettél volna lusta, jól tanulhattál volna.'

Kovalenko megjegyzi, hogy a feltételes analitikus szerkezetek mindig valamilyen nem reális körülményt fejeznek ki, míg a feltételes szerkezetek eseményei reálisakká válhatnak, ha bizonyos feltételek teljesülnek. A szerző külön kiemeli, hogy Tereščenkóval ellentétben, ezt a szerkezetet nem tartja a feltételes mód analitikus kifejezési módjának. Az ASZ csak és kizárólag összetett mondat mellékmondatában szerepelhet, önállóan nem jelenhet meg.

2. Kérdő ASZ: Tereščenko a kérdő mód képzésének két fajtáját tartja számon: a) képző segítségével, b) ASZ segítségével. Az ASZ a következőképpen épül fel: a főige jövőidejű ragozott alakja + a létige gerundiuma + Px. Kovalenko adattárában léteznek olyan példamondatok is, ahol a főige múlt idejű alakjai szerepelnek. *Кундасуо ихў"ту хундэ?* 'Aludt ő éjszaka?'

3. ASZ temporális polipredikatív szerkezetekben: Ezekben a szerkezetekben a főige part. perf. neg. alakja, a létigének pedig a part. imp. szerepel. *Накәләмәзу-*

ма"а учутамэ цендү, цатарунмуза удумамэ. 'Mielőtt megveszed a csónakot, mutasd meg a nagyapádnak.' A létige melléknévi igenevéhez dativus rag járul, melyet az alanyra utaló Px követhet. Amennyiben a fő- és melléknondat alanya megegyezik, a Px kitétele kötelező. Ha a melléknondat alanya névszóval van kifejezve, a birtokos személyrag elmarad. Hasonló szerkezet több más szibériai nyelvben is megtalálható (pl. jakut, enyec).

A könyv ötödik fejezete a nomen actionisokkal alkotott szerkezeteket vizsgálja. Kovalenko az alábbi főbb tulajdonságokkal jellemzi a nomen actionist: Olyan igéből képzett alakok, melyek a cselekvést nevezik meg, képesek birtokos személyragok felvételére, névszóként ragozhatók, járulhatnak hozzájuk névutók, igei vonzatukat megtartják. A nganaszan nomen actionisok (-psə, -mo, -ramu/-lamu, -bü"ə/-hü"ə, -sia) szerepelhetnek határozós, tárgyás és jelzős szerkezetekben. Meg kell jegyezni, hogy a -ramu/-lamu nem nomem actionis képző, hanem nomen loci, a -mo képző leggyakoribb variánsaként a szakirodalomban pedig inkább -mj szokott szerepelni.

A következő alfejezetekben Kovalenko részletesebben csak a -bü"ə/-hü"ə képzős nomen actionis viselkedését vizsgálja.

1. Időhatározói szerkezetek: A szerkezet szemantikája hasonlít a gerundiumos időhatározói szerkezetéhez. *Хуманаңку ихү"эмэ цойбоукандум меригэи.* 'Amikor fiatal voltam gyorsan dolgoztam.'

2. Ragozott nomen actionis: A nomen actionishoz ablativus járulhat, ilyenkor a szerkezet időbeli korlátozást fejez ki. *Бүйбү"эгаматэ биэриу" сүмү хүо.* 'Amióta elmentél, eltelt két év.'

3. Nomen actionis névutókkal: A nomen actionis tipikusan három névutóval áll: *бадэ 'óta', һиони 'után', эибэ '-ig'.* *Москватэну дүзүрхү"эту базэ сүтү никэты силыгальчены бую.* 'Azóta, hogy Moszkvában járt, senkivel nem beszél.'

4. Jelzős szerkezet tagjaként: Részletesebb magyarázatot a szerző ehhez az esethez nem fűz. *Сэде мың түүхү"эму чөтүамэ бахиэ.* 'Az út, amin jöttünk, nagyon rossz.'

Kovalenko összefoglalása, pontatlanságai ellenére is, fontos ismereteket nyújt a nganaszan igenevek használati köréről, bővíti a nganaszan mondattani ismereteket.

Megegyező témával foglalkozik Lucia Popova (1992) is Les „constructions polypredicatives” dans les langues samoyèdes című cikkében. Popova munkájában mind a négy szamojéd nyelvet megvizsgálja. Ismertetésemben én most csak a nganaszan adatokra térek ki. Popova a következő szerkezetekkel foglalkozik: nomen actionisokkal, participiumokkal, gerundiummal, infinitívussal és supinummal alkotott szerkezetek. A szerző természetesen csak a fő típusokat elemzi, Kovalenkóhoz képest új eredményeket nem ismertet, viszont sajnos példaanyagának morfológiai értékelése sok esetben hibás.

Sürü soxa-bi" baza dja-lyŋ česayimi"
 S O PRNF¹ postp. S poss.3p. pl. PRF V, 3 p. pl.
 Depuis que la neige est arrivée, les jours refroidissent.

A mondat értékelésében több hiba is akad. A djaly szó tagolása teljesen téves, a -ly- elcm a tőhöz tartozik. A -lyŋ PI3 személyű birtokos személyragnak való értékelése semmiképpen sem helyes. Valószínűnek tartom, hogy -ŋ végződés helyett -" áll, s így a szó többes számban van.

Nüo ŋamaka-bü"o xuonu mənə noptakasuo-m kidanja
 S O PRNF postp. pron. PRF V, 1.p.sg. O lat.
 Après que les enfants eurent mangé, j'ai commencé à laver la vaisselle.

A csésze szó morfológiai értékelése hibás. Ebben az esetben nincsen szó lativusról. A szón egy több birtokra utaló Sg1 személyű birtokos személyrag van. A szerző az elemzésben nem jelölte, hogy az állítmány múlt időben áll.

Popova cikkében az előforduló pontatlanságok jelentősen csökkentik a mű értékét.

IRODALOM

- Helimskij, Evgenij 1994a: Ukazatel' slov k tekstam kamlanij, in Evgenij Helimskij szerk.: *Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik*, Moszkva, RGGU, 107–146.
- Helimskij, Evgenij 1994b: Očerck morfonologii i slovoizmenitel'noj morfológii nganasanskogo jazyka, in Evgenij Helimskij szerk.: *Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik*, Moszkva, RGGU, 190–221.
- Nagy Beáta Boglárka 1995: A nganaszan igék aspektusáról, *Néprajz és Nyelvtudomány* 36, 267–284.
- Mikola Tibor 1988: Geschichte der samojedischen Sprachen, in Denis Sinor szerk.: *The Uralic languages*, Leiden–New York–Koppenhága–Köln, 218–263.
- Popova, Lucia 1992: Les „constructions polypredicatives” dans les langues samoyèdes, *Études Finno-Ougriennes* 24, 41–60.
- Tereščenko, N. M. 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrád, Nauka.
- Tereščenko, N. M. 1979: *Nganasanskij jazyk*, Leningrád, Nauka.
- Ždanova, Tat'jana 1994: K opisaniu modelej glagol'nogo upravlenija v nganasanskom jazyke, in Evgenij Helimskij szerk.: *Tajmyrskij etnolingvističeskij sbornik*, Moszkva, RGGU, 222–233.

¹ PRNF – nem finitum alakú predikátum, PRF – finitum alakú predikátum
 S – subject, O – object V_i – alanyi ragozású ige, poss. – birtokos személyrag, lat. – lativus, post. – névutó.

**Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és
egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771),**

I. kötet: Névtár I. (1–150. sz. települések). 1991. 836 oldal

II. kötet: Névtár II. (151–307. sz. települések), 1992, 880 oldal,

**Budapest – Zalaegerszeg,
Az MTA Nyelvtudományi Intézete – Zala megye Önkormányzati
Közyűlése.**

SZABÓ JÓZSEF

Ördög Ferencről szakmai körökben eléggé közismert, hogy a Tolna megyei Gyulaj község szűlőtte, hiszen – főképpen pályafutásának kezdetén – például különböző folyóiratokban, évkönyvekben szűlőfaluja lakóinak keresztnveiről és nyelvjárásáról több kitűnő cikket, tanulmányt jelentetett meg. Azt viszont valószínűleg jóval kevesebben tudják, hogy a szegedi egyetem hallgatójaként a „Nyomtatás és a kender megmunkálása” című szakdolgozatát és az „Ugarolástól nyomtatásig Gyulajon” c. pályamunkáját is otthoni anyaggyűjtés alapján készítette. S bár érdeklődését tekintve, lélekben sohasem lett hűtlen szűkebb pátriájához, Ördög Ferenc neve mégis elsősorban a Zala megyei névtani munkálatokkal forrt össze, hiszen későbbi tudományos munkássága és egész tevékenysége ezer szállal kapcsolódott s kapcsolódik a Zalában végzett névtudományi célú gyűjtésekhez, kutatásokhoz, mégpedig kivétel nélkül olyan nagy horderejű vállalkozásokhoz, melyeknek kézzelfogható eredményei mindenkor impozáns terjedelmű, értékes kötet(ek)ben öltöttek testet. Ki ne emlékezne például a „Zala megye földrajzi nevei” (Zalaegerszeg, 1964.) című névgyűjteményre, amely az 1960-as évek derekán valóságos helynévgyűjtési mozgalmat indított el? Ennek a kiadványnak a megjelentetésében Ördög Ferenc oroszánrészt vállalt, majd utána jó néhány megyei névgyűjteményben tudományos irányítóként, közzetevőként és/vagy szerkesztőként tevékenykedett. Kandidátusi fokozatot a „Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén” (Bp., 1973.) című monográfiájával szerzett, amelynek anyagát 82 zalai faluban gyűjtötte. Az 1990-es évek legelején pedig a „Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)” c. nagy munkájával

jelentkezett, amelynek – az itt ismertetendő első két része (Névtár I–II.) után – a személynév-monográfiával együtt még további három kötete vár kiadásra.

Amint az első és második kötet borítólapjának fülszövegéből kiderül, a forrásokat tartalmazó harmadik és a mutatókat magában foglaló negyedik rész már nyomdába került, a „Személyneveink onomato-dialektológiai sajátosságainak település- és művelődéstörténeti háttére Zala megye XVIII. századi népességösszeírásai alapján” címmel tervezett ötödik, záró kötet pedig most van készülöben. Noha e lenyűgözően gazdag anyagú, hatalmas vállalkozásnak még a fele sem látott napvilágot, a 307 település személyneveit és az azokhoz kapcsolódó különféle (értékes) adatokat magában foglaló Névtár I–II. alapján és a még kiadás előtt álló kötetek tartalmát figyelembe véve már most véleményt lehet formálni a kiadvány egészéről, mégpedig azért, mert az eddig megjelent két résszel együtt a források és a mutatók is természetesen az adattárhoz tartoznak majd, az utolsó (ötödik) kötetet pedig a műfajilag egészen más jellegű és célú tanulmány alkotja, amelynek lényegét a szerző eddigi, e témakörben publikált dolgozatai – nagy vonalakban legalábbis – sejteni engedik. Ezért gondolom, hogy mindaz, amit – Rónai Béla „Zselici nyelvatlasz” című kiadványa kapcsány – Dem László a tanulmány és az atlasz (a térképlapok) anyagának maradandó értékéről kifejtett, véleményem szerint Ördög Ferenc munkájának adattári részére és a tanulmányt tartalmazó, leendő (ötödik) kötetére is érvényesnek tekinthető: „S még annak is ki van téve az efféle tevékenységre vállalkozó, hogy ami ebből a nagy mennyiségű alkotó erőfeszítésből kikerekedik, azt még a tudományos közvélemény egy része is csak valamiféle „anyagközlésként” könyvelni el: azaz olyan valaminek, aminek haszna persze van, de értéke alatta áll a „tanulmány” műfajának, még akkor is, ha az kész módszerek adaptációja, esetleg csak anyagtalán eszmefuttatás. ... A tanulmány és az atlasz viszonya alighanem világos minden szakember számára. Ha a térképanyag elveszne, a kiváló feldolgozó tanulmány egy évtizedig, másfélíg, újdonság volna még, azután lassacskán tudománytörténeti értékűvé homályosulna. Ha viszont ez semmisülne meg, de a térképek megmaradnának, az anyag az idők végezetéig élő és eleven ható közege, tényezője, tárgya és eszköze maradna a további bűvárlatoknak. Mert a tanulmány mutatósabb, rangosabb műfajú ugyan; de a magas szintű tudományos felkészültséggel, gondnal és sok-sok fizikai-lelki kinnal összegyűjtött, ellenőrzött, megrostált, elrendezett – és föltétlenül közzéteendő – anyag ércnél is maradandóbb.” (Rónai Béla: Zselici nyelvatlasz. Pécs, 1993. 6, 8). – Hogy Zala megye XVIII. századi népességösszeírásainak felhasználása nyelvészeti (pl. névtudományi és nyelvjárástörténeti) szempontból milyen sok eredménnyel járhat, arra a szerző maga mutatott szép példát (Ördög Ferencnek e tárgykörben megjelent dolgozatait l. részletesebben az I. kötet 5. lapján), s mindazt az előkészületben lévő tanulmánykötetben várhatóan újabb elemzésekkel gazdagítja majd, mégis úgy vélem, hogy a jövőbeni kutatások számára az adattár lesz „ércnél maradandóbb”, olyan bő és szinte kimeríthetetlen

forrás, amelynek gazdag nyelvi anyagához gyakran fordulnak majd mindazon kutatók, akik az adatok elemzésén nyugvó vizsgálódás hívei és érvényesítői maradnak.

A vállalkozás célját és a forráskiadás felhasználási lehetőségeit (az I. kötet 5. lapján) a következőképpen foglalta össze a szerző: „Magam ... 1976-ban Zala Megye Tanácsának megbízásából és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával hozzákezdttem a történelmi Zala megye XVIII. századi személynévanyagának gyűjtéséhez azzal a céllal, hogy egy nagyobb összefüggő területen megvizsgáljam család- és keresztnéveink onomato-dialektológiai sajátosságainak település- és művelődéstörténeti hátterét. ... Mindezen túl természetesen megbízható forráskiadást kívánok átnyújtani mindazoknak a magyar és nem magyar nyelvészettel foglalkozó kollégáimnak, akik személynéveink keletkezés módjával, összehasonlító vizsgálatával vagy éppenséggel tulajdonnéveink általános kérdéseivel foglalkoznak. Abban is bízom, hogy a történeti demográfusok, a néprajz és településtörténet, valamint a társadalomorvoslás szakavatott kutatói keén is beszédessé válik ennek a 309 (305 Zala megyei, 3 Somogy megyei, 1 Veszprém megyei) településnek 789 összeírásából egybeszerkesztett, mintegy 220 ezer nevet tartalmazó névtár”.

A történeti személyneveket tartalmazó két kötet forrásául a különféle (kresztelési, bérnálok, esketési és halotti) anyakönyvek, adóösszeírások, egyházlátogatási jegyzőkönyvek (canonica visitatiók) és népességösszeírások (conscriptio animarumok) szolgáltak. Az utábbiakat Pázmány Péter kezdeményezte 1625-ben, az egyházmegyei látogatásokat pedig Mária Terézia rendelte el 1745-ben. A különböző népességösszeírásokat és egyházlátogatási jegyzőkönyveket elsősorban helyi plébánosok, ritkábban főesperes-helyettesek készítették, akik – a szerző megállapításai szerint (I. kötet 9) – nagyrészt Zala megye vidékéről származhattak, s valószínűleg ezzel függ össze, hogy általában a helyi kiejtéshez híven jegyezték föl az egyes személyneveket. A XVIII. századi Zala megyének a Veszprémi Egyházmegyéhez tartozó településeiről – az 1745–1771 közötti időből – 789 összeírás készült, s ebből gyűlt össze végül is az adattár anyaga.

Az I. kötet Bevezetés c. fejezetében a szerző részletesen ismerteti a kiadvány-sorozat célját (5), forrásait (6–9), az összeírást végzők fontosabb adatait (9), majd a kutatóterületről (9–11), az adatok közzétételének kérdéseiről (11–13) és az adattár használatához szükséges tudnivalókról (13–15) ad áttekintést. Ezt „Az összeírások száma településenként és kötetenként” című, táblázatban foglalt összesítés (16–26), valamint a forrásjelzések, a felhasznált helységnévtárak és a rövidítések jegyzéke (27–33) követi, végül pedig a települések neve található meg a sorszám és betűrend szerinti felsorolásban (34–37). A külföldi szakemberek számára a Bevezetés német nyelvű fordítása nyújt lehetőséget a tájékozódásra és a kötet anyagában való könnyebb eligazodásra.

A két kötet személynévtárának áttekintése, lapozgatása közben merült föl bennem az a gondolat, hogy például a nevek hangalakjából levonható nyelvjárástörténeti tanulságok megállapításához hasznos volna adatokat gyűjteni, végül azonban eltekinttem ettől, hiszen a szerző már a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán, amelyet 1983-ban rendeztek Szombathelyen, mindezt részletesen bemutatta (vö. A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. In: A magyar nyelv rétegződése II, 729–735. Szerkesztette: Kiss Jenő és Szűts László. Bp., 1988). – Az eddig megjelent két kötetről és a vállalkozás egészéről azt állapíthatom meg, hogy Ördög Ferenc rendkívül nagy munkát végzett, és – félretéve, elhalasztva más tudományos terveit – időálló, maradandó értéket teremtett, amelyekért minden elismerést megérdemel. Dicséret illeti továbbá a Zala Megyei Önkormányzatot és mindazon intézményeket és személyeket, amelyek és akik valamilyen formában hozzájárultak e legújabb zalai névtárak megjelentetéséhez.

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI NYELVTANA,

főszerkesztő: Benkő Loránd,

I. kötet: *A korai ómagyar kor és előzményei*, 1991, 781 oldal,

II/1. kötet: *A kései ómagyar kor. Morfematika*, 1992, 928 oldal,

**II/2. kötet: *A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*,
1995, 851 oldal,**

Budapest, Akadémiai Kiadó.

VELCSOV MÁRTONNÉ

1. A három kötetes mű célja – a főszerkesztő, Benkő Loránd rövid megfogalmazásában – „a magyar nyelvtani rendszer történetének konkrét bemutatása” (I, 22). Az első kötet élén található részletes „Bevezetés” e célmeghatározás minden egyes szavát kifejti, félreérthetetlenül definiálva: mit jelent a nyelvtani rendszer, a történeti jelleg és a bemutatás konkrétsága (vö. I, 22–25). A három kötet két, párhuzamos felépítésű részre oszlik, csupán a kései ómagyar kor gazdag anyaga kényszerítette ki a két külön kötetben való megjelentetést (vö. I., ill. II/1, II/2. kötet).

A magyar nyelv történeti nyelvtana hosszú, fáradságos, sok munkatárs kitartó kutató-gyűjtő-összegező-szerkesztő munkájának eredménye, jelentősége pedig az, hogy a magyar nyelv rendszerének történetét tüzetesen elemző szintézisként behozza lemaradásunkat több európai nyelvhez képest, amelyek már korábban megalkották a maguk történeti grammatikai összefoglalásait.

E nagy szintézist teremtő munka népes alkotógárdáját egyrészt az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékének, másrészt az MTA Nyelvtudományi Intézete Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztályának munkatársai alkották – amint a bevezetőből megtudhatjuk –, mintegy „két tucatnyi” nyelvész szakember; nevüket az egyes kötetek élén, illetőleg a fejezetcímek után olvashatjuk. A hosszú időt igénybe vevő munkálatok a hetvenes évek közepén kezdődtek. 1983-ban már sor kerülhetett a rendszerezésre, próbafejezetek bemutatására. Több – főként fiatalabb – munkatárs később kapcsolódott be az egyes fejezetek elkészítésébe. Szomorú tény, hogy az irányító tudósok, szerzők közül többen nem érték meg a közös nagy vállalkozás megjelenését, kereszttel megjelölt nevüket a kötetek belső borítóján megilletődéssel olvassuk.

Érdemes szólni néhány szót a mű munkálatainak menetéről is. Induláskor a koncepció kidolgozása volt a legfontosabb feladat. Ki kellett jelölni a vizsgálandó korszak határait, össze kellett válogatni az adatgyűjtés alapjául szolgáló nyelvemlékeket.

Át kellett gondolni a leendő történeti grammatika szerkezetét, tisztázni a munka elméleti alapjait. A megelőző gazdag magyar nyelvtörténeti kutatások eredményeinek összegzésén kívül szükség volt újabb kutatásokra, mind a vizsgált nyelvemlékes anyag, mind a feldolgozás módszerének tekintetében. A korábbi, főként hang-, szó- és névtörténetet érintő vizsgálódásokat ki kellett egészíteni grammatikai-rendszertani összegezésekkel. A munkálatok és a megírandó mű kereteit a feladathoz rendelték hozzá: kirekesztették a hangtant, a fonológiát, a történeti lexikát, a szófajtant, a jelentéstant, a nyelvjárást és a stilisztikát. Külön fejezetet kapott viszont a morfológia (morfematika), illetőleg a mondattan és a szövegtan (ez utóbbi kisebb terjedelemben) – ez a felépítése a két korszak nyelvi-grammatikai bemutatásának. De nem jelentett ez merev elhatárolást a fenti stúdiumoktól, sokkal inkább eddigi eredményeiknek az új műbe való szervecs beépítéséről van szó. Nyilvánvaló ugyanis, hogy – csak a hangtörténet problémáját említve – a morfológia jelenségeinek, ezen belül a szótövek rendszerének bemutatása nem nélkülözheti a hangtörténeti magyarázatokat. A szószervezetek történeti bemutatása pedig jelentéstani csoportosítást (is) igényel, (pl. a birtokviszony jellemzése során).

Fő szempont a grammatikai rendszer megragadható változásainak a megjelenítése lett. Erre vonatkozóan érdemes emlékeztetünkbe idézni az 1984-ben megjelent „Tájékoztató”-ból Benkő Loránd ide illő megállapítását: „A diakroniát egyfelől a szinkroniában megnyilvánuló belső nyelvi mozgás, a változásokra, a kezdődő vagy elmúló jelenségeket jelző kivételekre való figyelés, másfelől az egyes szinkron állapotok egymásra vetítése és különbségeik megragadása állítja elélnk.” (MNy. LXXX, 135).

Igaz az is, hogy sokszor fikciónak tűnik szinkron metszetekről beszélni; meggondolandó, amit ennek kapcsán ír – más helyen – ugyancsak a főszerkesztő Benkő Loránd: „Ahogy ... időben visszafelé haladunk, szinkronnak vélt nyelvi képünkbe egyre jobban vegyülnek az akár közvetlen filológiai bűvárlattal, akár rekonstrukcióval nyert olyan nyelvi jelek, jelkapcsolatok, szerkesztési szabályok, amelyek azonos közlési rendszerben sohasem működtek együttesen.” (A szinkronia korlátai a történeti nyelvtudományban, in: Állapot és történet – szinkronia és diakronia – viszonya a nyelvben, Bp. 1993, 19. l.).

A grammatikai változások megragadása, megjelenítése és lehetséges magyarázatuk ezért nagy tárgyismeretet, tájékozottságot, összegező képességet igényelt a munkatársaktól. E tekintetben találunk mélységbeli különbségeket az egyes fejezetek között. Bár az egységes koncepció egységes irányítást, munkaszervezést, szempontegyeztetést, kollektív ellenőrzést tett szükségessé, az egyes fejezetek szerzői érvénycsítették a maguk szemléletét; a munkálatok során rendszeresen tartott megbeszélések, viták voltak hivatva arra, hogy összeccsiszolják a résztvevők produkcióit, s az esetleges ellentmondásokat kiküszöböljék.

2. A munkálatok vázolt leírása után lássuk közelebről az egyes köteteket!

A korai ómagyar kornak és előzményeinek bemutatása az első kötetben található – mint már jeleztük. Az emlékek kisebb száma és terjedelme tette lehetővé az egy kötetbe való sűrítést. A „Morfematika” fejezete szófajok szerint mutatja be a szavak alakotani viselkedését, nyomon követhető változásukat: a tövek kikövetkeztethető rendszerét, a képzést, az esetleges jelezés-ragozás paradigmáit érintő jelenségeket. Szép és részletes fejezet írja le az igeelvek típusait. A névmások nyelvünkben is – sok más nyelvhez hasonlóan – külön történettel rendelkeznek; a névszók fő reprezentánsaival is mutatnak érintkezést ugyan, de sajátos alakrendszerük miatt indokolt a névszóktól elkülönített bemutatásuk. Izgalmas a határozószók fejlődéstörténete; ugyanígy a velük kapcsolatban álló, de jellegzetes szócsoport az igekötőké és a névutóké. Önálló fejezete van a névelőknek (ill. névelőelőzményeknek), a kötőszóknak is, bár ezek is érintkeznek más szófajokkal eredetük szempontjából. Minden bizonnyal a szófaji rendszer teljes áttekintése kedvéért találjuk az említetteken kívül itt még a módosítószók és az indulatszók fejezetét, bár a mondat- ill. szövegterülethez állnak szerintem közelebb; a II/2. kötetben ez utóbbi szemlélet érvényesül.

Egy kissé nehezen illeszthető bele ebbe a szerkezetbe – sorrendi helyét tekintve – a szóösszetétel fejezete, de mind a szerző, mind a szerkesztők dicséretére válik, hogy el tudták kerülni a szófaji szempontok megismétlődését. A vizsgálat az összetevő elemek viszonyát emelte ki; s a tulajdonnevek kaptak sokoldalú megvilágítást e körben.

A kötet első nagy egységét a többszófajúság, illetőleg a szófajváltás bemutatása zárja le. Természetes, hogy e megadott keretek között – mint a bevezetőből is kiderült – az egyes jelenségek sokoldalú bemutatása a hangtörténet és – főleg az utóbbi fejezetekben – a jelentéstörténet eredményein is nyugszik. Igen szép, elmélyült, sok egyéni kutatási eredményt felmutató részek sorakoznak egymás után.

A kötet második, rövidebb fele a „Mondattan”. A mondatok modalitás, majd állítás-tagadás szerinti osztályozását és rövid jellemzését a mondat szerkezet behatóbb vizsgálata követi. Előbb a makroszerkezet áttekintését kapjuk, innen halad a vizsgálat az alacsonyabb szintek bemutatása felé. Újszerű, értékes fejezet az aktuális tagolásé, illetőleg a szórendé. A mondatot felépítő szerkezetek élén a hozzárendelő (alany-állítmányi) szerkezet bemutatása áll. Ezt követi az alárendelő szerkezetek szófaji alapú tárgyalása: az igei, az igenévi, a főnévi, a melléknévi, számnévi és határozó(szó)i szerkezeteké. A mellérendelő szerkezetek – a példák csekély száma miatt is – már mellőzik az összetevő elemek szófajának figyelembevételét.

E vázlatos felsorolás nem alkalmas a vizsgálódások beható jellemzésére, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy főleg a szó szerkezetek bemutatása sokoldalú, színes, érdekes olvasmány az érdeklődő szakember számára.

A mondattani részt az összetett mondatok bemutatása zárja le: előbb az alárendelő, majd a mellérendelő mondatok kerülnek szóba.

Rövid, alig harminc oldalnyi részlet fejezi be az I. kötetet: a „Szöveggrammatika”. A fejezetíró felsorolja azokat az okokat, amelyek gátolják a korai ómagyar kor szövegtani vizsgálatát (755). Érdekes fejtegetés az utolsó, az idézés módjairól írott rövid összefoglalás.

3. A történeti grammatika második nagy egységét alkotó következő két kötetének első fele (II/1.) a kései ómagyar kor morfológiáját mutatja be. Felépítése az első kötet morfológia-fejezetével párhuzamos. Mélyreható, monográfia mélységű és terjedelmű részek találhatók itt az első kötet azonos szerzőitől. (Csupán a névmások és a szóösszetételek szerzői változtak.) Az azonos szerkezet, a többnyire azonos fejezetcímek megkönnyítik az eligazodást és az összehasonlítást a két korszak nyelvállapota között, ami nem mindig könnyű feladat. Bizony, a meglévőnél több esetben volna szükséges lapszám szerinti utalás is az egymással összefüggő kérdések tárgyalására. Az is igaz azonban, hogy ilyen nagy műnél a nyomdai munkálatok menetében nagyon nehéz volt a lapszámokat is nyomon követni.

Csodálhatjuk e fejezetben azt az alaki gazdagságot, amit nyelvemléceink nyelvünk korabeli (vagy korábbi), főként írott változatának rendjéről, rendszeréről megőriztek az utókor számára. Mert bármennyire is elfogadjuk, hogy a vizsgált részrendszerek elemei nem vagy nem éppen úgy működnek együtt, ahogyan leírva találjuk őket, mégis megjelenik előttünk egy színes, változatos nyelvi eszköztár, amellyel mindenképpen rendelkezett a kései ómagyar kor magyarul író, beszélő embere. Elég csak a képzők csoportjait áttekinteni, vagy az igemód- és igeidőrendszer állományát megfigyelni (amely a mainál gazdagabb volt, bizonyára a beszélt nyelvváltozatokban is), hogy lássuk: nem véletlenül nyúltak a nyelvújítás idején neológusaink többek között a múlt nyelvi kincseihez az irodalmi nyelv tudatos megteremtése, gyarapítása céljából.

Számomra e kötetben még inkább zavaró, mint az elsőben, a tulajdonnevek – önmagában nagyon érdekes, tanulságos – fejezetének beillesztése az összetett szavak és szoros szókapcsolatok rendszerébe. Ez az egész fejezet – nemcsak itt, hanem az első kötetben is jobban illene záradékkul, önálló részként, a szófaji kérdések bemutatásának a végére.

A II/2. kötet mondattani fejezete az I. kötethez hasonló sorrendben tárgyalja a mondat és fajtái, a mondatot felépítő szerkezetek, illetőleg az összetett mondatok témakörét, következetes, igen átgondolt tárgyalási menetben. Az úgynevezett hagyományos grammatikai felfogás eredményeit a modern irányzatok legidőtállóbb, a nyelv-történeti kutatásokban is alkalmazható módszereivel alátámasztva ábrázolja a nyelvi közlésforma központi egységének: a mondatnak a fejlődését a kései ómagyar kor adatainak magyarázata, bemutatása során.

A kötetet – az elsőhöz hasonlóan – itt is a szöveggrammatika viszonylag rövidre fogott fejezete zárja le. Itt, az utolsó alfejezetek egyikében a szemantikai kohézióról

szóló mondanivalónak jut némi stílusbemutató: a stílus változatosságát és ökonómiáját is érintő szerep; vázlatos képet kapunk mindezekről néhány táblázat segítségével. Persze nem is lehetett volna sokkal több lehetősége a szigorúan grammatikai keretek között mozgó ábrázolásnak.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a II/2. kötet egyes fejezeteinek tematikáját, akkor látjuk csak igazán, milyen körültekintően vizsgáltak meg, jártak körül egy-egy kérdéskört a szerzők. Egyetlen kiragadott példán próbálom ezt érzékeltetni. „A személyes névmási birtokos jelzővel alkotott szerkezetek” (II/2. 375–82) című rész alcímei a következők: „Szófaji kérdések”, „A személyes névmási birtokos jelzős szerkezetek jelentése” (ezen belül szó van a birtoklás kifejezésének, az összetartozás kifejezésének meg a formális birtokviszonynak további árnyalatairól), „A birtokviszony jelölése”. „Az egyeztetés”, „A személyes névmási birtokos jelzős szerkezetek szörendje”. Ilyen alapos elemzés nagyon nagy elmélyülésről, tárgy- (és nyelvemlék-) ismeretről tesz bizonyosságot. A példákat sorolhatnám tovább a mondattan egyéb területeiről is.

4. A vaskos kötetekben búvárkodók néhány következtetéssel is találkozhatnak. Vannak szerzők, akik a kiindulásul szolgáló alapfogalmak definiálását mellőzhetőnek vélik – főként a kései ómagyar kor kötetében –, tartalmukat evidensnek tekintik. Különösen itt lett volna hasznos az utalási rendszer következetes alkalmazása, az áthidalta volna e hiányt.

A műszók használatát általában egyeztették a szerzők, bár olykor előfordulnak eltérések. (Pl. Wacha Balázs jelzi, hogy kerül a „réma” kifejezést, más szerzőknél ellenben megtaláljuk. Ő viszont pontosan megmondja, mely elnevezéseket használja helyette.) Ezért is nagyon hiányzik egy ígért műszójegyzék, amely a kéziratban még látható volt az egyes fejezetekhez csatolva; és természetesen egy részletes tárgymutató is. Még akár külön füzetként is érdemes volna pótolni ez utóbbi, nagyon hiányzó segédeszközt. Fájlatjuk még azt is, hogy az ismertetés elején már idézett Tájékoztatóban tervezett korszaklezáró összegezéseket nem találjuk meg a kötetek lezárásaként.

Befejezésül hadd hangsúlyozzam ismét, hogy a tudós, hozzáértő szerzőgárda munkája minden elismerést megérdemel. Azt reméljük, hogy a mű nem zárul le a kései ómagyar kor nyelvtani rendszerének a bemutatásával, és folytatódik az ezt követő korszakok vizsgálatával. Ehhez a munkatársaknak erőt, türelmet és további lelkesedést kívánunk.